

Oryantalistlerin Hadis, Sünnet ve Sahâbe Kavramlarına Yaklaşımları Tynchtykbek Manas Uulu*

Öz

Oryantalistlerin İslâm'la ilgili araştırmaları hem Türkiye hem de diğer müslüman ülkeler tarafından yoğun bir şekilde takip edilmiş ve eleştiri mahiyetinde eserler kaleme alınmıştır. Biz bu yazımızda özellikle XIX. ve XX. yüzyıldaki bazı oryantalistlerin hadis, sünnet ve sahâbe kavramlarına nasıl yaklaştığını araştırma konusu yaptık. Araştırmamız oryantalistlerin hepsini kapsamadığı için bütün oryantalistlerin aynı kanaatleri taşıdığı iddiasında değiliz. Aynı şekilde çalışmamız oryantalistlerin hadis araştırmalarındaki amaçlarını ve gelecek tasarımlarını da kapsamaktadır. Oryantalistlerden sünnet, hadis ve sahâbe kavramlarına önyargılarla yaklaşanlar olmakla birlikte, objektif ve insafli olanları da vardır. Oryantalistlerin bu konularla ilgili görüşlerinin bilinmesinin, onların İslâm ve Hz. Muhammed (sav) hakkındaki algılarını kavramakta yarar sağlayacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sünnet, Sahâbe, Oryantalist

Orientalists' Approaches to Hadith, Sunnah, and Companions

Abstract

Orientalists research on Islam has been followed extensively by both Turkey and other Muslim countries and works of criticism have been written. In this article, we have made a research on how some orientalists in the XIX and XX centuries approach the concepts of hadith, sunnah and sahaba. We do not claim that all orientalists have the same opinion because our research does not cover all orientalists. The orientalists are those who approach the concepts of sunnah, hadith, and sahaba with the mind that shatters them, but there are also the Merciful ones among them. Same way, our work includes what orientalists are, their aims and future designs in hadith research. To know the orientalists views on these issues, we believe that it will help to understand his perceptions about Islam and Prophet Muhammad.

Keywords: Hadith, Sunnah, Sahaba, Orientalist.

---

* Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi,
tmanasuulu@gmail.com

GİRİŞ

Oryantalistler, bazı müslüman âlimleri tarafından *müsteşrik* veya *şarkiyatçı* olarak isimlendirilmektedir. Oryantalistlerin İslâm'la ilgili çalışmaları özellikle XIX. ve XX. yüzyılda doruk noktaya çıkmış ve âdeta batıdaki kütüphanelerin önemli bir bölümünü İslâm'la ilgili çalışmalar doldurmuştur. XX. yüzyıl oryantalizmin güçlendiği ve muazzam bir İslâm literatürünün meydana getirildiği bir dönem olmuştur. Nitekim 1800-1950 yılları arasında Avrupa ve Amerika'da İslâm hakkında 60 binin üzerinde yayın yapıldığı tahmin edilmektedir¹.

Oryantalistlerin hadise olan yaklaşımında ilk göze çarpan problemlerden biri, araştırmalarını İslâm âlimlerinin hadis metodolojisine göre değil, kendilerinin dünya görüşlerine uygun usullerle yaklaşılmasıdır. Bu yüzden birçok araştırmacı oryantalistlerin hadis araştırmalarının objektif değil, sübjektif bir tarzda olduğu ifade edilmekte bu durum gerek müslümanlar gerekse bazı batılı araştırmacılar tarafından dile getirilmiş ve eleştirilmiştir.² Şurasını da unutmamak gerekir ki, Batılı ilim adamlarının İslâm hakkındaki araştırmalarının arka planında siyasî ve ekonomik ve ideolojik sebeplerin var olduğu iddia edilse de, bugünün müslüman ilim adamlarına hadis ve sünnet konusunun birçok alanında tekrar düşünmeye, araştırmaya ve tetkik etmeye sürüklediği doğrudur. Mustafa Ertürk'ün haklı olarak ifade ettiği gibi, hangi sebeple olursa olsun araştırma zihniyeti ve düşünce yapısı yönüyle bakıldığı zaman günümüz İslâm âlimlerini en azından fikri planda harekete geçiren yine müsteşrikler dediğimiz Batılı araştırmacılar olmuştur. Psikolojik açıdan değerlendirecek olursak onlar farklı kültürden olmaları sebebiyle tarihimizdeki herbir bilgi ve belgeyi çekinmeden sorgulamaktadırlar ve bilimsel diyebileceğimiz bir takım şüpheleri ortaya koymaktadırlar. Bazen müslüman ilim adamları tarihten gelen bir önkabulden dolayı bir kısım hususları görememekte ya da ince ayrıntılara fazla dikkat çekmemektedirler.³ Sonuç olarak Mehmet Görmez'in de belirttiği gibi bütün bu katkıların mahiyetini ve niteliğini,

¹ Edward W Said, *Oryantalizm*, trc. Nezih Uzel (İstanbul: İrfan yay, 1998), 279-280.

² A'zami Muhammed Mustafa, *İslâm Fıkhi ve Sünnet - Oryantalist Schacht'a Reddiye*, trc. Mustafa Ertürk (İstanbul: İz yay, 1996). Aynı şekilde Edward W Said, *Oryantalizm*, trc. Nezih Uzel (İstanbul: İrfan yay, 1998).

³ G. H. A. Juynboll, *Oryantalist Hadis Araştırmaları Makaleler*, trc. Mustafa Ertürk (Ankara: Ankara Okulu yay, 2001), 17.

doğru anlamak ve bundan doğru bir şekilde yararlanabilmek için, genelde bütün oryantalizmin, özelde ise her saha ile ilgili yapılan spesifik araştırmaların temel gayelerini, oryantalistleri harekete geçiren faktörleri, ulaşmayı amaçladıkları hedefleri ve onları bu yolda motive eden unsurları tespit etmek gerekir.⁴

Oryantalizmin Tanımı

Oryantalizm kavramıyla ilgili farklı tanımlar bulunmaktadır. Yücel Bulut, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde, toplumlarının dilleri, kültürleri, tarihleri ve coğrafyaları hakkında bilgi sahibi akademisyenleri adlandırmak için kullanılan "oryantalist" kelimesi, aynı zamanda doğru dünyasının resmini yapan Batılı ressamı da ifade eder. Oryantalizmi masum bir akademik merak ürünü olarak değerlendiren bu tanımların dışında söz konusu disiplini Hıristiyan misyonerliği ve sömürgecilikle işbirliği içerisinde değerlendirenler de bulunmaktadır.⁵ Oryantalist araştırmalar çok çeşitli unsurlar üzerinde yapılmakta ve siyasî, ekonomik, kültürel ve dinsel, Doğu'ya ait hemen bütün alanları kapsamaktadır; konuşan sadece Batılı, kendisi hakkında konuşulan ise Doğuludur. Başka bir deyişle, özne batılı, nesne ise doğuludur. Bu nesne pasif, hiçbir şeye karışmayan, yalnızca tarihi bir öznellige sahip, kendisi hakkında karar verme yetisi bulunmayan, özerklikten uzak bir karakter sergilemektedir.⁶

Oryantalizmin en kapsamlı tanımı Edward Said'e aittir: "Antropolog, sosyolog, tarihçi yahut dilbilimci olsun özel yahut genel bir açıdan Şark'ı öğreten, yazıya döken yahut araştıran kimse şarkiyatçıdır ve yaptığı şey şarkiyattır. Oryantalizmin daha geniş bir manası vardır: Oryantalizm Doğu ile Batı arasında ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayalı bir düşünüş biçimidir. XVIII. yüzyıl sonlarını kabaca belirlenmiş bir başlangıç noktası kabul edersek oryantalizm Şark ile uğraşan toplu müessesedir; yani Şark hakkında hükümlerde bulunur, Şark hakkındaki kanaatleri onayından geçirir, Şark'ı tasvir eder, tedris eder, iskan eder, yönetir; kısacası Doğu'ya

⁴ Mehmet Görmez, "Klasik Oryantalizmin Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Doğu Faktörleri Üzerine" *İslâmiyât*, III/1, (2000), 16.

⁵ Yücel Bulut, "Oryantalizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yay, 2007), 33: 428.

⁶ Enver Abdulmelik, *Krizdeki Oryantalizm*, trc. Melike Kır (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998), 14.

hâkim olmak, onu yeniden kurmak ve onun âmiri olmak için Batı'nın bulduğu bir yoldur.⁷

Burada “Dogu” tabiriyle salt İslâm dünyası ve ona ait değerler anlaşılmalıdır. Bu tabir çok geniş bir yelpazeyi kapsamakta ve bu yelpazenin içinde Ortadoğu İslâm dünyası ve İslâm medeniyeti bulunduğu gibi, Çin-Hint coğrafyası, hatta Mısır ve Dicle-Fırat havzalarındaki daha eski uygarlıklar da yer almaktadır.⁸

Oryantalistlerin Hadis Araştırmalarının Nedeni

Oryantalist ve oryantalizme kısa tanım yaptıktan sonra oryantalistleri hadis araştırmalarına sevk eden sebepler üzerinde kısaca durulur. Bazı araştırmalar oryantalistlerin hadisle ilgilenmesinde dürüst olmadıklarını, böyle araştırmalar misyonerlik faaliyetlerin akademik ve fikri çevrede gerçekleştirilmenin bir yolu olduğunu vurgulamaktadır. Mesela, Cambridge Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun Arap Dili kürsüsü kurucusunun, “Asıl amacımız Doğu ülkeleriyle olan ticaretimiz aracılığıyla krala ve devlete yararlı bir hizmet sunmak, kilisenin sınırlarını genişletmek ve şu anda karanlıklar içinde yaşayan insanları Hristiyanlığa davet etmek suretiyle Tanrının şanını yüceltmektir”⁹ şeklindeki ifadeleri, oryantalizmin dinî ve ticari amaçlarına işaret etmektedir. Yine bazı araştırmacılara göre oryantalistik çalışmaların genel gayesi, sırasıyla dinî, ticari, ilmî ve siyasî olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Ancak Batı'da misyonerlik ruhunun egemen olduğu ve dinî gayelerin öne çıktığı dönemde, sünnet ve hadise dair çalışmalar görülmezken, siyasî ve ticari gayelerin sömürge hareketlerine dönüştüğü zamanlarda hadis araştırmaları çoğalmıştır ve bunun sebepleri üzerinde durulması gerekmektedir. İslâm dünyasında savunmacı mantıkla yapılan çoğu yüzeysel değerlendirmelere göre, oryantalizmi hadis araştırmalarına sevk eden temel faktör dinî bir gayeye yöneliktir. Buna göre, Yahudilik veya Hristiyanlık karşısında İslâm'ı küçük düşürmek ve onun insanların kalbindeki kudsiyetini ortadan kaldırmak için harekete geçen oryantalistler, Kur'an'a yönelik şüpheler uyandırmanın

⁷ Edward Said, *Oryantalizm Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, trc. Selaheddin Ayaz (İstanbul: Pınar yay, 1989) 15-16.

⁸ Watt, W. Montgomery, “*The Study of Islam by Orientalists*”, *Islamochristiana*, 14, Roma, 1988, s.202

⁹ Said, *Oryantalizm*, s. 280-306, 365-366. Görmez, “Klasik Oryantalizmin Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Doğu Faktörleri Üzerine”, 11-31.

imkansızlığını anladıktan sonra hadislere yönelmişlerdir. “Asıl amaç, Müslümanların sünnet'e olan inancını ve bağlılığını ortadan kaldırmak ve bu yolla kendi kutsal metinlerine yönelik tartışmaları bertaraf etmektir”¹⁰ şeklindeki görüşler bazı araştırmacılar tarafından da ifade edilmektedir.

Oryantalistlerin Kurucuları

Oryantalist hadis anlayışının kurucuları olarak kimlerin isimlerinin anılacağı konusu da tartışmalıdır. Oryantalizm tarihi içinde bulunan ilk eser, Barthelemy d'Herbelot (1625-1695) olduğunu ve ona ait olan *Bibliothèque Orientale* (Şark Kütüphanesi)¹¹ eseri ilk oryantalistlerin genelde İslâm özelde de hadis ve sünnet hakkında olduğu iddia edilse de, bazı araştırmalar özellikle hadis alanında oryantalist anlayışın kurucularından Goldziher, Schacht ve Juynboll'un belirleyici olduğunu belirtmektedir.¹² Özellikle Goldziher, Batı'da hadis araştırmacıların kurucusu ve kendisinden sonraki oryantalistleri en çok etkileyen bilginidir. Nitekim Theodor Nöldeke ve Lois Massignon (ö. 1962) Goldziher'in İslâm araştırmalarının tartışmasız üstadı ve kendilerinin üzerinde geniş çaplı etkisinin bulunduğunu söylemiştir.¹³ Aynı şekilde 1890 yılında Ignaz Goldziher'in ünlü eseri *Muhammedanische Studien*'in hadislerle ilgili görüşlerine yer verdiği ikinci cildinin yayımlanmasının ardından hadis, Batı'da İslâm'la ilgili eserlerde münasebet düştükçe ele alınan bir bahis veya İslâm tarihi, Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili çalışmalarda bir alt başlık/bölüm olmaktan çıkarak, müstakil bir araştırma konusu haline gelmeye başlamıştır.¹⁴

Ayrıca Hollanda'lı hadis araştırmacısı olan Juynboll (1802-1861), Goldziher'in hadislerle ilgili tezinin Batı ilim dünyasını ikna ettiğini¹⁵, onun ulaştığı sonuçlardan temel olarak farklı sonuçlara varan hiçbir çalışma

¹⁰ Görmez, “Klasik Oryantalizmin Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Doğu Faktörler Üzerine”, 16.

¹¹ Görmez, “A.g.m.”, 12.

¹² Ahmet Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*, (İstanbul: MÜİFVY, 2015), 32.

¹³ Hatiboğlu, Mehmet Said., “Goldziher İgnaz”, *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c. 14, 103.

¹⁴ Fatma KIZIL, “Goldziher'den Schacht'a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sunnet: Bir Okulun Yaşayan Geleneği” *Hadis Tetkikleri Dergisi* 7/2, (2009), 48.

¹⁵ G. H. A. Juynboll, *Modern Mısır'da Hadis Tartışmaları*, trc. Salih Özer (Ankara: Ankara Okulu yay, 2000), 9.

yapılmadığını¹⁶ dile getirmektedir. Türkiye’de de Goldziher’in eserlerini İslâm literatürüne zenginlik kattığını söyleyenler olduğu gibi, mühterem âlim Muhammed Tayyip Okiç’e göre Goldziher hadisin mahiyeti hakkında en etraflı mâlûmatı veren bir müsteşrik olup mümkün olduğu kadar kendini bertaraf göstermeye çalışmıştır.¹⁷ Dünyanın önde gelen bilim tarihçisi Fuad Sezgin’e göre ise, “Modern etüdlerde, genel olarak Goldziher’in ulaştığı neticeler ölçü olarak telakki edilmekte ve temel problemlerde olduğu gibi, teferruatta da ona atıfta bulunulmakla yetinilmektedir.”¹⁸ O bu açıklamasıyla Goldziher’in ulaştığı neticelerin modern çalışmalarda ölçü kabul edildiğine dikkat çekmiştir. Bilindiği gibi oryantalistlerin İslâm dini hakkındaki görüşleri İslâm âlimleriyle aynı mâhiyette değildir ve aynı gözle değerlendirilemez. Mesela Goldziher, İslâm diniyle ilgili kanaatlerinde birçok oryantalisti takip etmiştir. Bize göre ise İslâm’la ilgili araştırma yapan Batı’lı ilim adamlarının İslâm diniyle ilgili görüşlerini bilmek, onların Hz. Peygamber, hadis ve sünnet konularındaki araştırmalarını bilmekten önceliklidir. Goldziher İslâm’dan bahsederken “İslâm toplumu” ve İslâm kültürünü de kastederek İslâmın tarihî bir olgu olduğunu ve oluş sürecinde bu oluşa katkıda bulunan bütün faktörlerin ortak eseri olduğunu düşünmektedir. Buna göre, Hz. Muhammed’in tebliğiyle başlayan İslâmiyet onun vefatından hemen önce tamamlanmış bir din olmayıp 300 yıl kadar devam eden bir süre içerisinde heterojen unsurlardan oluşturulmuş bir toplum, bir siyasî düzen, bir akîde, bir hukuk ve ahlâk sistemidir.¹⁹ Goldziher’i böyle bir görüşe sevk eden temel saikin ne olduğunu bilmiyoruz. Goldziher Kur’ân’da yer alan “Bugün size dininizi tamamladım ve size olan nimetimi tamamladım. Size din olarak İslâm’ı seçtim²⁰” âyeti dikkate dahi almamaktadır.

¹⁶ Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, trc. Salih Özer (Ankara: Ankara Okulu yay, 2002), 18.

¹⁷ Mehmet Said Hatiboğlu, “Batıdaki Hadis Çalışmaları Üzerine”, *Uluslararası I. İslâm Araştırmaları Sempozyumu*, (İzmir, 1985), 197. Ayrıca sayın Said Hatiboğlu’nun aynı makalesinde Goldziher’e yönelttiği eleştirisini de gözden kaçırmamız gerekir.

¹⁸ Fuad Sezgin, *Buhari’nin Kaynakları*, (Ankara: OTTO yay, 2012), 23.

¹⁹ Tahsin Görgün, “Goldziher Ignaz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yay, 1996), 14: 107.

²⁰ Mâide, 5/3.

Oryantalistlerin Hadis ve Sünnete Yaklaşımları

Macar asıllı oryantalist Goldziher'in hadise olan yaklaşımına gelecek olursak, o hadise İslâm'a bakışının bir uzantısı olarak yaklaşmaktadır. Goldziher büyük çoğunlukla hadis araştırmalarına yoğunlaşmıştır. O, hadis hakkındaki görüşlerini *Muhammedanische Studien* adlı eserinin II. cildinde açıklamıştır.

Ona göre hadis olarak kitaplarda rivayet edilen haberlerin Hz. Muhammed'le doğrudan bir ilgisi yoktur. Bu rivayetler, İslâm'ın birkaç asır devam eden oluşum süreci içinde siyasî, içtimai, iktisadi vs. birçok faktörlerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Goldziher, hadis âlimlerinin rical kitaplarında zikrettikleri kriterlere hemen hemen hiç itibar etmemektedir; hatta mütevatir olarak rivayet edilmiş olan hadislerin bile uydurma olduğu kanaatini taşımaktadır.²¹

Ahmet Yücel, Goldziher'in rivayetlerin güvenilirliği konusunu incelemediği gibi küllî bir yaklaşımla hadisler hakkında genel bir hükme ulaştığını, kendisini destekler gibi gözükten rivayetleri görüşlerini güçlendirmek gayesi ile kullanmaktan geri kalmadığını belirtmiştir. Rivayetleri tahlil ederken rical ilminin ölçülerini dikkate almaya bile değer bulmamış, bu açıdan problemsiz gözüktenleri de 'teknik açıdan mükemmel bir şekilde uydurulmuş rivayetler' olarak nitelendirmiş ancak muhteva açısından problemleri görmeye devam etmiştir.²²

Goldziher özellikle Emevi döneminde hadislerin uydurulduğunu söylese de, sahih hadislerin mevcudiyetini de kabul etmektedir. Bu konuda "İslâm'da Hadisin Yeri Etrafında Mücadeleler" isimli makaleye atıfta bulunmakla yetineceğiz.²³ Batı dünyasında İslâm'la ilgili araştırma yapan Goldziher, her ne kadar bazı ilim adamlarından övgü alsada, İslâm ve Batı dünyasından eleştiriler de almıştır. Mesela Joseph Horovitz, Johann Fück, James Robson, N. J. Coulson, Harald Juynboll, Gregor Schoeler, Harald

²¹ Görgün, "Goldziher, İgnaz", 109. Ayrıca Goldziher'in hadis anlayışı ve kullandığı kaynakları eleştiriye alan bu makaleye bk. Talat Koyuğit, "I. Goldziher'in Hadisle İlgili Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (1967): 44.

²² Ahmet Yücel, *Oryantalistlerin Gözüyle İslâm*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003), 48-49.

²³ İgnaz Goldziher, "İslâm'da Hadisin Yeri Etrafında Mücadeleler" trc. Cihat Tunç *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (1971): 223-135.

Motzki Goldziher’i eleştiren Batılı bilim adamları içerisinde gösterilmektedir.²⁴

Goldziher, hadis ile sünnetin farklı olduğunu belirtmiştir. Onun sünnetle ilgili görüşleri kısaca şöyledir: Sünnet, ilk müslüman cemaatte hâkim olan kullanımıyla şifahî bir hadîs bulunup bulunmadığına bakılmaksızın dinî veya hukukî fiil anlamındadır.²⁵

Oryantalizm tarihinde önemli yere sahip olan bir diğer Alman oryantalist Joseph Schacht’tır. İslâmî Literatürü ve hadisleri değerlendirmede Goldziher’in çizgisini devam ettiren Joseph Schacht’ın, Goldziher’in metodunu özellikle fıkıh sahasına uyarladığı ve İslâm hukuk sisteminin aslında Kur’ân ve Sünnete değil yabancı unsurlara dayandığını ispata gayret ettiği görülmektedir.

Schacht, hadislerin bir takım fıkıh ekolleri teşekkül ettikten sonraki döneme ait olmasında Şâfiî’ye büyük bir rol vermektedir. Hatta, ona göre Peygamber’in otoritesine dayanan hukuki hadisler yığınının çoğu, Şâfiî’nin zamanında ve sonrasında ortaya çıkmıştır.²⁶ Zira Şâfiî “yaşayan geleneğe” karşı hadisleri, yani Hz. Muhammed’in örnek davranışının taşıyıcısı kabul ettiği rivayetleri egemen kılma mücadelesi vermiştir. Yine ona göre Şâfiî’den önce sahâbe ve tabiinden gelen (mevkuf) rivayetler asıl, Hz. Peygamber’den gelen (merfu) hadisler ise bir istisna idi. Şâfiî ise istisnayı asıl/esas yapmıştır. Onun bu öngörüsüne göre Şâfiî döneminde ve sonrasında hadislerin bu otoritesinden dolayı çok sayıda hadis uydurulmuş ve bunlar klasik hadis kaynaklarında yer almıştır.²⁷

Bazı araştırmalar Schacht’a göre hadislerin ikinci ve üçüncü yüzyılda uydurulduğu kanaatinde olduğunu belirtmektedir. Bu uydurma iddiasında da onun kronolojik bir sıra takip ettiğini görmekteyiz: “Genel olarak konuşmak gerekirse, büyük ölçüde ferdi nedenlere dayanan eski hukuk okullarının yaşayan sünneti, önce ortaya çıktı, ikinci safhada sahâbeye nisbet edilerek ileri sürüldü. Bizzat Peygamber’den gelen sünnetler hicri ikinci yüzyılın ortalarına doğru muhaddisler tarafından

²⁴ M. Hayri Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, (Ankara: OTTO yay, 2015), 420-422.

²⁵ Goldziher, *Muhammedanish Studies*, London, 1971, s. 24.

²⁶ Joseph Schacht, “Hadislerin Yeniden Değerlendirilmesi”, trc. İshak Emin Aktepe, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/2 (2007): 137.

²⁷ Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 414.

piyasaya çıkarıldı²⁸. Kısacası A'zamî'nin de belirttiği gibi Schacht'a göre hadisler muhaddisler tarafından uydurulmuştur. Ayrıca Schacht'ın kendi makalesinde yukarıdaki görüşü yansıtan şu bilgileri vermektedir: “Doğrudan kabul edebileceğim esaslardan biri, Goldziher'in Peygamber'den ve sahabeden geldiği iddia edilen ve İslam'ın erken dönemlerine ait oldukları savunulan hadislerin, söz konusu döneme ilişkin çok fazla doğru bilgi ihtiva etmediği; bilakis hicrî ilk iki buçuk asrın görüşlerini (reylarını) yansıttığı şeklindeki keşfidir”.²⁹

Yine Schacht'a göre hadisler, sıkça polemik ortamında da uydurulmuşlardır. Yani önceden var olan bir doktrin veya uygulamaya karşı, onu etkisiz hale getirmek için uydurulmuştur. Bu şekilde uydurulan bu yeni hadis, eleştiriye maruz kalan doktrin veya uygulama taraftarlarını da, hem kendi konularını savunmak, hem de hasmın delili olan hadisi etkisiz hale getirmek için, karşı hadisler uydurmaya sevk etmiştir.³⁰

Schacht'ın “sünnet” konusundaki görüşleri de A'zami ve diğer araştırmacılar tarafından eleştiriye maruz kalmıştır. Onun sünnet hakkındaki görüşlerini şöyle açıklayabiliriz:

1. İlk sünnet anlayışı gelenek hükmünde olan veya uygulaması üzerinde umumiyetle ittifak edilmiş, yani yaşayan sünnet demektir. Schacht bu sonuca ulaşırken İbn Mukaffa'nın bu sünnet terimini hicri II. yüzyılın başlarında Emevi devletinin idari düzenlemeleri için kullanıldığını tesbit ettiğini belirtir.

2. Peygamber Sünneti kavramı buna bağlı olarak sonradan ortaya çıkmış, II. yüzyıla ait bir dönemde Iraklı âlimler tarafından uydurulmuştur.

3. Peygamber sünneti teriminin kullanılışı Peygamber tarafından tesis edilen faal bir sünnet anlamına bile gelmiyordu. Sadece sanki Peygamber söylemiş gibi ona izafe edilen fıkıh ekolünün ‘yaşayan sünneti (geleneği)’inden başka bir şey değildir.³¹

Schacht ve diğer eski ve son dönem oryantalistlerin sünnet kavramı yerine *tradition* kavramını kullandığı görülmektedir. Nitekim Schacht'ın *living tradition/yaşayan gelenek* kavramını Hz. Peygamber'in

²⁸ A'zami, *İslâm Fıkıhı ve Sünnet - Oryantalist Schacht'a Reddiye*, 144.

²⁹ Schacht, “Hadislerin Yeniden Değerlendirilmesi”, 135.

³⁰ Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 414-415.

³¹ A'zami Muhammed Mustafa, *İslâm Fıkıhı ve Sünnet - Oryantalist Schacht'a Reddiye*, 54.

sünnetinden bağımsız ve zaman zaman ona üstün bir statüde kullandığını düşünen Fazlurrahman, onun yerine Hz. Peygamber'i ve onun sünnetini esas alarak ilk dönem İslâm toplumunun karşılaştıkları problemlerle ilgili ürettikleri çözümleri *living sunnah/yaşayan sünnet* tabiriyle ifade ederek³², müslümanların bilgi kaynaklarının Hz. Peygamber'le ilişkisinin olduğunu belirtmektedir.

Hristiyanlıkta *gelenek* kavramı merkezi konuma sahiptir ve Mesih hakkındaki bilgilerle bunların teolojik açıdan önemi ve Hristiyan hayatı için kullanımını içeren apostolik (havârilere ait öğretisi) olarak nitelendirilir. Kutsal kitap bir geleneğin sonucu meydana gelir. Neticede Hristiyanlara göre gelenek, kilise babalarının inançlarından konsil kararlarına kadar geniş bir çerçeveyi ifade eder ve dogmanın kaynağıdır.³³

Sonuc olarak Schacht'ın hadis ve sünnet konusundaki yaklaşımları her ne kadar bazı araştırmacılar tarafından eleştirilse de, özellikle XX. Yüzyılın oryantalistlerine hem teknik hem de araştırma yöntemleri kazanmasında büyük öncülük yaptığı kanaatindeyiz.

G. Harald Juynboll Hollandalı bilim adamıdır. Araştırmalarını özellikle hadis alanında yürüten Juynboll'un eserleri ve makalelerinin hemen hepsi Türkçe'ye çevirilmiştir. Bazı araştırmacılar Juynboll'un diğer oryantalistlere göre konulara daha objektif yaklaştığını, müslüman âlimleri incitmemeyi öğütlediğini belirtmektedir.³⁴

Juynboll'un önceki oryantalistlerden farklı bir özelliği isnad verilerine dayalı tahlillerde bulunmayı teknik olarak geliştirmeye çalışmasıdır. O isnaddaki bilgilerden hareketle hadisin ne zaman, nerede ve kim tarafından ortaya konduğuna dair ip uçları aramaktadır. Mesela Juynboll, mürsel hadis formu önde gelen tabiin neslinin sözlerinin güzel bir şekilde Hz. Muhammed'e atfetme yoluydu. Zira önemli bir fakihin sözleri,

---

³² İsmail Hakkı Ünal, "Fazlurrahman'ın Sünnet Anlayışı ve "Yaşayan Sünnet" Kavramı Üzerine", *İslâmî Araştırmalar*, 4/4 (1990): 286.

³³ Mehmet Aydın, "Hristiyanlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yay, 1998), 17: 341-345..

³⁴ Bekir Kuzudişli, "Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2003): 157.

öncelikle mürsel, sonra mevkuf, daha sonra da merfu isnadlarla desteklenmiş oluyordu.³⁵

Juynboll'un sünnet konusundaki düşünceleri de Goldziher ve Scharch'ın sünnet hakkındaki görüşlerinden farklı değildir. Onun sünnet ile ilgili açıklaması şöyledir: Kronolojiye geçmeden önce *Peygamber'in sünneti* kavramının Şâfiî'yle birlikte yerleştiğini söylemektedir. Ona göre Peygamber'in vefatından sonra *Ebu Bekir'in sünneti*, *Ömer'in sünneti* veya etkili başka *Sahâbilerin Sünneti* kavramları nadir de olsa ilk tarihî kaynaklarda kullanılmaktaydı. Ancak Osman'ın öldürülmesiyle isnad sistemi ortaya çıkmış ve hadis standart bir vaziyet almıştır. Hadis edebiyatının gelişmesiyle hızlı bir şekilde başkalarının ortaya koyduğu sünnetlerin önemi azalarak *Peygamber'in sünneti* anlayışının önemi artmıştır. Oysa Şâfiî'nin *Risale'sine* ve sonraki usûl-i fıkıh eserlerine aşına olan herkes, *sünnet* kelimesinin *Peygamber'in sünneti* anlamında kullanıldığını, oysa *sünnetin* üçüncü asırdan önce *Peygamber'in sünneti* olarak belirlenmediğini kolayca kabul edecektir. Kısaca üçüncü asırdan sonra *es-sünne*, *Peygamber'in sünneti* ile aynı şeydir. Dolayısıyla ilk kaynaklarda *sünnet* kelimesinin kullanımları çerçevesinde *es-sünnenin* Peygamber'in sünnetine eşit olduğunu müslüman alimler kadar kolay kabul etmek mümkün değildir.³⁶

Burada Herald A. Juynboll'un babası Theodorus Willem Juynboll'un (ö. 1948) hadisler ve kısmen de olsa sünnet ile ilgili açıklamasına burada yer vermenin konunun daha iyi anlaşılmasında katkısı olacağı kanaatindeyiz. Onun görüşü şöyledir: "Muhaddisler, Peygamber'in kavil ve fiillerini yeni zamanın düşüncelerine uygun şekle soktular ve bu suretle ortaya, istihdâf edilen gayeye uygun birçok hadisler çıkarıldı. Bunlarda o zamanlar hangi türlü hareket veya tefekkür tarzı şahsî olarak uygun görülüyorsa, o, Peygamber'in fiil veya kavliymiş gibi gösteriliyordu."³⁷ Dolayısıyla oryantalistlerin büyük çoğunluğuna göre hadisler dinî bir metin

³⁵ Kuzudişli, "Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler", 159. Aynı makalede Juynboll'un araştırma yöntemlerinin eksikliğine vurgu yapılarak, kullandığı bazı rüvayetlerin nasıl anlaşılması gerektiği belirtilmektedir.

³⁶ Yavuz Köktaş, "Bazı Yeni Sünnet Tanımları Üzerine" *Dîvân İlmî Araştırmalar*, 7/12, (2002): 112-114.

³⁷ Theodorus Willem Juynboll, "Hadis", *İA*, V/1: 48.

değil, İslâm toplumunun siyasî, sosyal ve kültürel değişimlerden dolayı çıkan tarihî metinlerdir.³⁸

Yine son dönem oryantalistlerinden olan D. S. Margoliouth, *Early Development of İslâm* (İslâm'ın İlk Devirlerindeki Gelişimi) adlı eserinde; 1) Hz. Peygamber'in geriye ne bir hüküm ne de dinî bir karar bıraktığı, yani Kur'ân dışında hiçbir sünnet ya da hadis bırakmadığı; 2) Hz. Muhammed'den sonra ilk İslâm cemaatinin uyguladığı sünnetin hiç te Hz. Peygamber'in sünneti olmayıp, Kur'ân vasıtasıyla tadile uğrayan İslâm öncesi Araplannın örfü olduğu; ve 3) II/VIII. yüzyılda, sonraki nesillerin, bu örfe otorite ve normatiflik sağlamak amacıyla "Hz. Peygamberin Sünneti" kavramını geliştirip, bu kavramı gerçekleştirmek için hadis mekanizmasını uydurdıkları görüşündedir.³⁹

Burada bazı Rus oryantalistlerinin sünnet konusundaki görüşleri üzerine durmakta da fayda görüyoruz. Rus oryantalizmi ile ilgili yapılan araştırmalarda Rus oryantalistlerin hadis ve Kur'an konusunu genel olarak araştırmakla birlikte sünnet sorununu neredeyse hiç tartışmadıklarını ortaya koymaktadır.⁴⁰ Rus oryantalistler sünnete şöyle tanımlamışlardır: "İslâm'da sünnet ismiyle Muhammed'in sözleri, fiilleri ve mülahazaları (takrir) anlaşıldığı gibi, onun dava arkadaşları ve takipçilerinin söz, fiil ve mülahazalarının toplamı"⁴¹, Rus Oryantalizminin önde gelen simalarından biri olan Agafangel Efimoviç Krımskiy ise, Sünnet teriminin gelenek anlamına vurgu yapmıştır. Sünnet teriminin kelime olarak *gelenek* anlamına geldiğini, özellikle dinî ya da hukukî bir durumla ilgili "İslâm toplumuna yerleşmiş olan gelenekler"⁴², Sünnetin (terim anlamı), genel olarak "rivayettir". Ayrıca "toplama/bütün" ya da "rivayetlerin toplamı", "Muhammed'in fiilleri ve vecizeleri hakkındaki rivayetlerin toplamı",

³⁸ Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, s. 66.

³⁹ Fazlur Rahman, *İslâm*, trc. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın (Ankara: Ankara Okulu yay, 2008), 97.

⁴⁰ Kudrat Artikbaev, *Rus Oryantalistlerin Hadis ve Siyer Çalışmaları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Hadis Anabilim Dalı, (Basılmamış doktora tez), 2010, s. 81.

⁴¹ Mihail İvanovich Tretyakov, *Suna. Musulmanskaya Predaniye, Ego Obrazovanie i Razvitiye*, (Moskova: Makarev Na Uniye yay, 1903), 3-6. Artikbaev, *Rus Oryantalistlerin Hadis ve Siyer Çalışmaları*, basılmamış doktora tezinden alıntı, 2010, s. 84.

⁴² Artikbaev, *Rus Oryantalistlerin Hadis ve Siyer Çalışmaları*, 161.

“Peygamberin vecize ve fiillerinden oluşan rivayetlerin toplamı”, “Peygamberin konuşma ve fiillerinden çıkartılan ve rivayet şeklinde korunan yaşam kurallarının toplamı”, “Rivayetlerde/hadislerde rivayet edilen tüm kurallar”, “Müslümanların tüm rivayetleri” ve son olarak “gelenek” şeklinde de tanımlanabilir şekilde tarif edilmiştir⁴³ diyerek Rus oryantizminin genel bir bakış açısını belirtmektedir.

Yukarıda verdiğimiz bilgiler, sünnetin tanımı ve dindeki yeri konusunda Batı ile Rus oryantistleri arasında önemli bir farklılığın olduğunu göstermektedir. Son olarak oryantistlerin müslüman âlimlerinin anladığı şekilde sünneti anlamadığı ve kabul etmediğini dile getiren Fazlurrahman, oryantistlerin “Peygamber’in sünneti” kavramını reddetmelerinin sebeplerini şöyle açıklar:

a. Bu araştırmacılara göre, sünneti oluşturan muhtevanın bir kısmı Arapların İslâm öncesi örf ve adetlerinin doğrudan bir devamıdır.

b. Sünnetin büyük bir kısmı, şahsî icthadlarla mevcut sünnetten ya da uygulamadan istidlallerde bulunan ve hepsinden de önemlisi sünnete dışarıdan -özellikle yahudi kaynaklar ile Bizans ve İran’ın idarî uygulamalarından- yeni unsurlar ilave eden ilk dönem İslâm hukukçularının hür düşünce faaliyetlerinin bir sonucudur.

c. Nihayet ilk döneme ait sünnetin bütün muhtevasının -hadisin sonraları ezici bir hareket haline dönüşmesi ve ikinci asrın sonlarında ve özellikle üçüncü asırda bir halk hareketi haline gelmesi sonucu- sözlü olarak “Peygamber’in sünneti” koruması altında bizzat Hz. Peygamber’e isnad edilmiştir.⁴⁴

Oryantalistlerin Sahâbe Kavramına Yaklaşımları

Oryantalistlerin sahâbeye yaklaşımları da ayrı bir araştırma konusudur. Biz bu yazımızda kaynakların kısıtlılığı dolayısıyla az bir bilgi vererek yetineceğiz. Bazı oryantistlerin hadis araştırmalarında özellikle isnad sistemi üzerinde yoğunlaştığı, onun sonucunda râvileri adaletsiz bir biçimde eleştirmesi, onların uydurulduğuyla ilgili görüşleri gerçeği yansıtmaktan öte konuya aşırı ideolojik yaklaşıldığını göstermektedir.

⁴³ Artikbaev, *Rus Oryantalistlerin Hadis ve Siyer Çalışmaları*, 163.

⁴⁴ Fazlur Rahman, *Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu*, trc. Salih Akdemir (Ankara: Ankara Okulu yay, 1995), 7-18.

Onlar hadis ve sünneti ele alırken sahâbeyi de araştırma konusu yapmış ve sahabeye yönelik bazı ithamlarda bulunmuşlardır.

Oryantalistlerin arasında sahâbe konusu üzerinde yoğunlaşan ilk isimlerden biri Aloys Sprenger'dir. Sprenger, *Das Leben und die Lehre des Mohammed* adlı eserinde Ebu Hüreyre, Hz. Aişe ve Abdullah b. Abbas gibi çok hadis rivayet eden sahâbileri eleştirmiş, Ebu Hüreyre'yi dine hizmet etmek maksadıyla hadis uyduran biri olarak tanıtmış, Hz. Aişe'nin bazı rivayetlerinin kendisine ait olduğundan kuşku duyulması gerektiğini söylemiş, Abdullah b. Abbas'ı özellikle Kur'ân âyetleriyle ilgili yorumları konusunda eleştirmiş⁴⁵ ve Ebu Hüreyre, Hz. Aişe ve Abdullah b. Abbas'ı Sprenger'i kaynak göstererek yeniden ele alan L. Caetani, *Annali dell'Islam* adlı eserinde Ebu Hüreyre'nin yalancı olduğunu, hadis uydurduğunu, İncil'den alıntılar yaparak bunları Hz. Muhammed'e nisbet ettiğini söylemiş, Hz. Aişe'yi geveze ve makam düşkününü olmakla suçlamıştır. İbn Abbas'ı da gururlu, şöhret ve paraya düşkün, zevk için hadis uyduran, Hz. Peygamber'e olan yakınlığını menfaat için kullanan, bilgisinin kaynağı yahudi ve hıristiyan alimleri olan bir kişi diye tanıtmıştır.⁴⁶ Goldziher de *The Encyclopedia of Islâm* için kaleme aldığı "Ebu Hüreyre" maddesinde Ebu Hüreyre'yi şahsiyeti meçhul olarak zikrederek, onun naklettiklerini kuşkuyla kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁷

Oryantalistlerin sahâbelere yönelttiği eleştiriler ve çok ağır suçlamalar konusunda çok değerli ve etraflıca çalışma Mehmet Efendioğlu tarafından *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler* konulu doktora tezi olarak yapılmıştır.⁴⁸ İsmi verdiğimiz tezde oryantalistler (Goldziher, Caetani, Seligshon, Lammens, Sprenger, Buhl, vs) tarafından özellikle en çok tenkid edilen sahâbelere yer vermiştir. Konunun detaylarını öğrenmek için bu teze bakılabilir.

---

⁴⁵ Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yay, 2008), 35: 497.

⁴⁶ Efendioğlu, "Sahâbe", 35: 497.

⁴⁷ Goldziher, "Ebu Hüreyre", *İA*, 4: 32.

⁴⁸ Mehmet Efendioğlu, *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*, (İstanbul: MÜİFY, 2014).

SONUÇ

Sonuç olarak oryantalistlerin hadislere yaklaşım tarzının özellikle XVIII, XIX. ve XX. yüzyıllarda geliştiğini söyleyebiliriz. XX. yüzyılın Batı'lı araştırmacıları başta Hz. Muhammed ve hadisle ilgili çalışmalar yaparken, önceki araştırmacıların etkisinde kalmış ve birçok konuda kendi düşüncelerini onların düşünceleriyle birlikte değerlendirerek, aynı istikamette yürütmüşlerdir. Oryantalistlerin birçoğu hadisleri Hz. Peygamber'in sözleri değil, fâkihlerin, hukukçuların ve başka kültürlere âit olan târihi bilgiler ve belgeler olarak değerlendirmiştir. Aynı şekilde bazı oryantalistler hadis râvilerinin uydurma olduğunu, hadislerin belli amaçlar doğrultusunda üretildiğini, hemen hemen hiçbirinin güvenilir olmadığını vurgulamıştır. Başta Goldziher olmak üzere, onun takipçileri olan oryantalistler, sünnet konusunda da adaletli davranmamıştır. Örnekliği ifade eden sünnet, Hz. Peygamber'in kendi döneminde İslâm Toplumunu, akide, ibadet, tebliğ, eğitim, ahlâk, hukuk, siyaset, ekonomi gibi çeşitli alanlarda; kısacası bireysel, toplumsal ve evrensel olmak üzere hayatın her alanında, yönlendirilip yönetmede, Kur'an başta olmak üzere, esas aldığı ilke ve prensipler bütünüünün oluşturduğu bir "zihniyet" ya da "dünya görüşüdür"⁴⁹ Oryantalistlere göre ise, Peygamber vefat ettikten sonra değişik bölgelerdeki âlimlerin dîni ve hukukî görüşleridir. "sünnet" yerine gelenek kavramının kullanması, "Peygamber sünneti" yerine *living tradition/yaşayan gelenek* kavramına başvurulmuş olması da bizim kanaatimize göre aşırı derecede peşin hükümlü olmanın göstergesi, İslâm'a karşı gösterilen düşmanlık, ilmî metodlara boyun eğmemelik anlamına gelmektedir. Oryantalistlerin sahâbelere yaklaşımları da düşündürücüdür. Onlar sahâbelere adaletsiz suçlamalarda bulunmuş, onları geveze, hertürlü çıkar uğruna hadis uyduran kişiler olarak sıfatlandırmış, müslümanların zihnine yanlış inançların, bilgilerin girmesine büyük ölçüde tesir etmişlerdir. Bu yüzden İslâm dünyası oryantist etkiyi göz önünde bulundurmak durumundadır. Son olarak son din olan İslâm'ı anlamada ve yaşamada Hz. Peygamber'in gerçek kişiliğini anlamanın büyük ölçüde önemli olduğu unutulmamalı ve bunun için gayret edilmelidir.

---

⁴⁹ Hayri Kırbaoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet - Eleştirel Bir Yaklaşım*, Ankara Okulu yay, Ankara, 2000, s. 83.

KAYNAKÇA

- Abdumelik, Enver. *Krizdeki Oryantalizm*. trc. Melike Kır, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998.
- Artıkbaev, Kudrat, *Rus Oryantalistlerin Hadis ve Siyer Çalışmaları*, Ankara, 2010.
- Aydın, Mehmet. “Hristiyanlık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 341-345. İstanbul: TDV yay, 1998.
- A’zami, Muhammed Mustafa. *İslâm Fıkhu ve Sünnet – Oryantalist Schacht’a Reddiye*. Trc. Mustafa Ertürk. İstanbul: İz yay, 1996.
- Bulut, Yücel. “Oryantalizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 428-437. İstanbul: TDV yay, 2007.
- Efendioğlu, Mehmet. *Sahâbeye Yöneltilen Tenkitler*. İstanbul: MÜİFY, 2014.
- Efendioğlu, Mehmet. “Sahâbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 491-500. İstanbul: TDV yay, 2008.
- Fazlur Rahman. *İslâm*. Trc. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın. Ankara: Ankara Okulu yay, 2008.
- Fazlur Rahman. *Tarih Boyunca İslâmi Metodoloji Sorunu*. Trc. Salih Akdemir. Ankara: Ankara Okulu yay, 1995.
- Hatiboğlu, Mehmet Said. “Goldziher İgnaz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 102-105. İstanbul: TDV yay, 1996.
- Hatiboğlu, Mehmet Said., “Batıdaki Hadis Çalışmaları Üzerine”, *Uluslararası I. İslâm Araştırmaları Sempozyumu*, İzmir: 1985.
- G. H. A. Juynboll. *Oryantalist Hadis Araştırmaları Makaleler*. Trc. Mustafa Ertürk. Ankara: Ankara Okulu yay, 2001.
- G. H. A. Juynboll. *Modern Mısır’da Hadis Tartışmaları*. Trc. Salih Özer. Ankara: Ankara Okulu yay, 2000.
- G. H. A. Juynboll. *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*. Trc. Salih Özer. Ankara: Okulu yay, 2002.
- Goldziher, İgnaz, *Muhammedanish Studies*, London, 1971.
- İgnaz, Goldziher. “İslâm’da Hadisin Yeri Etrafında Mücadeleler” Trc. Cihat Tunç. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (1971): 223-135.
- İgnaz, Goldziher, “Ebu Hüreyre”, *İA*, c. 4.
- Görgün, Tahsin. “Goldziher İgnaz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 105-111. İstanbul: TDV yay, 2007.
- Görmez, Mehmet. “Klasik Oryantalizmin Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Doğu Faktörler Üzerine” *İslâmiyât*, III/1, (2000): 11-31.
- Kızıl, Fatma. “Goldziher’den Schacht’a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sunnet: Bir Okulun Yaşayan Geleneği”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 7/2, (2009): 45-62.
- Köktaş, Yavuz. “Bazı Yeni Sünnet Tanımları Üzerine”. *Dîvân İlmî Araştırmalar* 7/12, (2002): 95-160.

- Kuzudişli, Bekir. “Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2003) 141-172.
- Hakkı Ünal, İsmail, “Fazlurrahman’ın Sünnet Anlayışı ve “Yaşayan Sünnet” Kavramı Üzerine”, *İslâmî Araştırmalar*, 4/4, (Ekim 1990): 285-294.
- M. Hayri, Kırbaşoğlu. *Alternatif Hadis Metodolojisi*, OTTO yay, Ankara, 2015.
- M. Hayri, Kırbaşoğlu. *İslâm Düşüncesinde Sünnet - Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: Ankara Okulu yay, 2000.
- Theodorus Willem Juynboll, “Hadis”, *İA*, V/1.
- Said, Edward W. *Oryantalizm*. Trc. Nezh Uzel. İstanbul: İrfan yay, 1998.
- Schacht, Joseph. “Hadislerin Yeniden Değerlendirilmesi”. Trc. İshak Emin Aktepe. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 5/2 (2007): 135-144.
- Sezgin, Fuad. *Buhari’nin Kaynakları*. Ankara: OTTO yay, 2012.
- Yücel, Ahmet. *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*. İstanbul: MÜİFVY, 2015.
- Yücel, Ahmet. *Oryantalistlerin Gözüyle İslâm*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Watt, W. Montgomery, “*The Study of Islam by Orientalists*”, Islamochristiana, Roma: 1988.